

189(5)
0-1b

7/13
Agriculture in the Pilansberg area
Agriculture.

K 32/13

J.S.R. Masiangoako.

1/3

Mo mentle ea Morena Moetlo, ge go tla lengoa. O ntsha maphato oa banna le basadi ba ba iseng ba nyale go ngoe go nyaloa. Ba fioe di tihare gore ba di kologe lefatshe la gagoe ka ditlhare tse, gore ba thibebelele difatlhi. Tsa di tla tlang go senya lefatshe ge go lengoa. Batho ba na ga ba bue go fihlela ba boela koa gae. Ke gona ba ka simollang go buoa. Go tloga ka eona nako ee, ga go tle mo dumeloa mosadi ope gore a thothe mnu matshegare. O tsoanetse gore a o thothe ka mosho le mantsibooa ge letsatsi le oela le ge le tsoa. Ge kgomo di bolla, ga dumelloe gore a o thothe. Fela go a duba a ka o duba ka nako engoe le engoe. Le bana fela jalo, ^{ga}ba dumelloe gore ba goge matlhaku matshegare. Ba dumelloa gore ba goge ka mosho le mantsibooa gore naga e bapotsoe (alafiloe) Ge motho a ka tsoaroa a tlotse molao o o geloa kgomo ke morena Moetlo. Gape batho ga ba dumelloe gore ba reme ditlhare tsee: Mosetlha, Morula, Mokgalo le gore ba porake. Ke gore ge ba ka etsa jalo ka nako e go lengoang ka eana. Go tla na pula ea sefako e senya mabele mo masimong.

2

Letsatsi le batho ba eang go simolla morena o tla kua mokgosi gore batho ba ka ea go simollo go lema le go otola kadi atla. Pele a ise a rialo ga gonamotho ea ka eang masimong, ke gore ge a ka ea a ka jaloa kgomo. Fela ga go simolloe go lema tshimo ea kgosing. E tla ne e lengoa ge nako e ntse e tsamaea Ke gore batho ba ipela di tema pele mo masimong a bona. E tle e re ge ba o lemela morena ba be ba ipeetse ditema koa bona. Ke gona koa morago tshomo ea Morena e tla kuoloang.

Ge batho ba simolla go lema Morena Moetlo o tsamaea le temo eo tlhe ka pitse gore a ba nne a bone, ba ba lelang le ba ba iseng ba simolle. Gore e tle e re tsatsi le a kuolang tshimo ea gagoe, a be a itse gore batho ba ipeetse ditema ga go kgathatshege gore ba o ntemela.

Ka jeno mo methheng ea Morena Molopyane di lo tse ga di di risioe. Di tlogetsoe. Mo ngoe le mo ngoe o itirela fela ka fa a kgonang ka teng. A o goga matlhaku matshegare, go itsoela fela mo ene. Ga gona ea ka kgalemelang. Le go lema mongoe le

mongoe o ibela go lema ka nako ea e ratang. Ga thibeloe ke molao ope. Ke gore motho o oetsa thato ea goe. Le gona Morena Mopolopyane ga tsanae le Masimo a bona ka fa batho ba sebetsang ka tang. Masimo a ma ntsi a goe oa a itemela. Ke tshimo e lengoe e e lemioang ke kgoro ea Magodiello ke eona fela, le koa teng ga a ka a ba a ea go bona gore ba lema eang.

Mo metlheng ya Morena Moetlo go ne go na le molao oa gore motho o fe le ofe o tshimo ea gagoe e tla nnang le marotse o tsoanetse gore a ise koa kgosing pele a ise a a je. Kgosi e tla phutha banna ba di kgoro/ba abela marotse a gore bona ba o abela batho ba bona. Ke gore ntlu e ngoe le engoe. Ke marotse a se a mantsi a tsoanetse gore a phatlogangoe gore a ba nne a lekane. Ga gona motho ea ka lomang dilo tsa le tihafula pele kgosi e ise e a bele batho ba lome. O ne ka seke oa bonamotho le ge tshimo ea gagoe ena le marotse a ka loma pele ga taelo la kgosi. Fela mo metlheng ea ka jeno ne loma fela fa ~~ntse~~ motho a ratang teng. Le gona ge batho ba loma go tsoanetse gore ngoana oa ntle a je pele jalo fela ka go latelana. Ge ba lomile ngoaga eanong oa be o buletsoe. Motho a ka ijela se ngoe le sengoe se a ratang go se ja e le sa le tihafula. Ga go makatsege gore o ko kae. Ge a lomile o lokologile gore a ka ja.

Fela le ge Morena a lafile lefatshe ga a lafa masimo. Mongoe le mongoe o na le setlhare se a thusang mabele a gagoe ka sona. Le ngaka ea gagoe e mo thusetsang mabele e teng. E itseoe ke ene fela, ga se ea kgosi. Le kgosi ga e na sepele le eona. Le go upa motho o mongoe le o mongoe o ikupela ka nosi. Ke gore o tsoanetse gore a ipatlele ngaka e ka mo upelang. Ge motho a sa rate go upa kgotsa go thusa mabele a gagoe. Batho ba a ba pileng le bona, ba gana bare o tla ba upelela. Ke gore ngaka ge e upile e bela batho molao gore ge ba ka otlola ba tla be ba upolotse. Ea gongoe e ba ra gore ge ba le mo tshimo ba seke ba noa ngoba ba tsamaea le tshimo. Ba tsoanetse gore ba e e noe ba ntse fa fat he. Go ngoe ge ba setse ba dule mo tshimo ke gona ka e noang.

Eanong ge motho a sa upa dilo tse ga a ke a di ela tlhoko go ngoe go di tlhokomela. Ke ka mo e leng gore batho ba ba rate ge ba ka bapana le motho a sa rate go upa kgotsa go thusa mabele a gagoe.

Go tthagola.

Mo metlheng ea Morena Moetlo go tthagola go nogo sa kueloe mokgosi jaaka ka jeno, fela go ne go na le nako e leng gore morago ga eona mongoe le mongoe a ka simolla go tthagola. Ke ka morago ga kgoedi ea Herikgong (January) ke gona ba itseng gore mero o godile le gona ge ba o simolla o godile ga o ko o tlhole o boela o tlhoga gape ka pele. Le mabele a tla be a o sille. Fela ka jeno go itthagoleloa fa motho a bonang teng. Le pele ga nako ge a rata o oa tthagola. Mo mhleng ea pele tiro e na e ne ele ea se sadi. Banna ba ne ba lema ge ba feditse ba ne ea nong ba na ba le bela basadi. Basadi ba tla simolla go tthagola go fihlela letlhabula le tsena. Ge ba ise ba fetse ge letlhagula le tsena ba tsoanetse gore ba hnutlele go tthagola. Gore ba ihnutse. Gore e tle e re ge go leta go tsena ba be ba ihuditse. Ke gore di~~ro~~ tso tsotlhe. Ge letlhabula le ntse le gelella. Basadi ba simolla go dila mmu, ba ritela malapa fa ba tlileng go phetlela teng. Ge ba fetsa go dila ba ea go leta.

6

Go leta.

Ge basadi ba ritela mapapa banna bona ba ba epela dirala tse ba tla emang mo tsona ge ba leta. Basadi ge ba leta ba tsoga phakela thata gore ge di nonyane di tsena mo tshimong le bona ba be ba tsena le tsona. Ba olla matlapana ka di phomphonkgoana, ba di kgotlhokgotlhotse. O fitlhela ba tshotse di fepinyana ba ntse ba di thoantsha be gore ba tshosa thaga ba etsabisa. Ge go upiloe ba nna koa gae. Ba ea fela ka go lekola mabele le go bona gore a thaga ga eje.

Mo mehleng ea ka jeno basadi/^{ga}ba tlhe ba epeloa di rala ba bona ka ofetse. Ga gona monna ea ihutlong gore ene a ka rema kotana a epella mosadi oa gagoe serala, se a ka emang mo sona ge a leta. Le gore mosadi oa sekola ga ana sepe. Gea lemile ga a na sepe o itunna fela koa gae. Mometlheng ea pele banna ba ne ba lebeletse tiro e ka thata. Ke gore monna o mongoe le o mongoe ge a fetsa go lema o tsoanetse gore a batle di kotana tsa serala.

7

Go kutula.

Ka nako ea Morena Moetlo go kutula go ne go na le nako e go kutuloang ka eana.

Ke gor ge Morena a ise a re go oa kotuloa. Go ne go sena ope
 ea ka kotula ka nako e a ratang go kotula ka eona. Ke gore e
 tla re go ise go kotuloe Morena a tsamaea le temo eo tlhe kapitse
 a bona ba ba ka reng ba tsietse. Ge a/ba tsoara ba tla jelo^{ka}
 dikgomo ke Morena. Go tla ba letsatsi le a tla reng go oa kotula.
 Fela ka jeno go Yekotuleloa fela ka nako e motho a ratang ka
 eona. A mabele a mangoe a batho a santse a le matala, ge a goe
 a budule oa kotula ga a na sebaka sa go leta ba bangoe. Fela pele
 go ne go sena selo seo. Batho ba ne ba leta go re ba tle ba si-
 mollele go ngoe.

Ge basadi ba simolla go kotula pele ba dila diboanyana tse
 ba tla baeang mabele mo tšeng. Fa gongoe ba ala letlhaka gore
 batle ba bee mabelelmogodimo ga lona. Tiro e ea go
 kotula ke tiro ea basadi banna ga ba na sepe le eana. Mosadio
 kotula tshimo a n si go fitlhela a e fetsa ke gona monna a tla
 8 simolla go tlo thotha mabele ka dipholo. Pele batho ba ne ba sena
 dikoloi, ba ne ba a thotha ka di selei. Ba thothela koa gae.
 Koa a photheloang. Ba thotha fela a otlhe koa masimong. Ge
 a le koa gae ke gona ba tla simolla go a photha. Ge ba rola
 mabele mo lapeng, ba tsoanetse gore le gona ba a leefe. Ka
 gore bosigo motho a ka nna a tla a loa. Ge o photha oa bona o
 sa bone sepe. Ke gore ge o sa a alafa batho ba bangoe ba ka dira
 gore ere ge o photha mabele a gagoe a seke a tsoa dikgetsana
 di le dintsi. Le ge a nea le ma tona jang. O tsoanetse gore
 o be nne o a alafe. Gore go motho a tla ka setlhare sa gagoe
 a fitlhele oena o setse o a alafile. Ke gona o ka bonang mabele
 a gago a tsoa kgetsana di le dintsi.

Go phoṯha.

Go phoṯha le mo metlheng ea pele ene e ntse ele tiro ea
 basadi. Le ke jeno e ntse ele tiro ea basadi. Fela gona le
 banna ba bangoe ka jeno ba ba thusang basadi ba bona go phoṯha .
 Basadi ba ka jeno ba a tile go phoṯha ka melaletsa. Ba apea
 9 mabjaloa gore batle ba bone batho bale ba bantsi ba ba ka tloba
 phoṯhisang. Mo molaletseng go phoṯha banna le basadi. Ke
 gore ba tla tlhole ba phoṯha le tsatsi lo lotlhe. Ge ba fetsa
 go phoṯha mantsibooa ba jeka bjaloa. Ke gore o mongoe le o mo-
 ngoe o tsea ba gagoe bo a bo tsholetsoang o ea gae. Ge a rata

go bo noela fa oa bo neela. Fa gongoe molaletsa ena oa di nama
 Le ona banna ba ntse ba tlhakana le basadi. Tota molaletsa ke
 gore batho ba be ba thusanya tiro. Gore e tle e tlhofale. Le
 gona ge motho a sa rate go ea molaleletseng a ka itunna. Ga
 go patelloe. Batho ka gale ba rata molaletsa oa bjaloa le oa
 dinama. Ke ona o ka fithelang batho ba teng ba le bantsi.

Ge ba fetsa go photha ba tlosa di kokole ge ba sena go
 di tlosa ba simollo go ola. Ke gore ba kgobokanya mabele gore
 ba tle ba ntshe moko mo ona. Ge ba ntsha mofo mo mabeleng re ea
 re ba olosa. Ge ba sena go olosa janong mabele ke gona a ka
 allong mo difalaneng gongoe mo di kgetseng. Ga golo golo re
 olla mabele mo di falaneng. Ke gona mo re bolokelang
 mabele teng.

10

Ge re sena go olosa mabele re be re fella go go tlhe go
 tlhe. Re a tshela molora. Ke gona re a ka ollang mo difalaneng.
 Ke gore ge re a tshetse molora a tla ma sebaka se se tona a ise
 a tsenoe ke tshope. Ge a tsenoe ke tshope re a ntshetsa koa ntle
 gore tshope e tle e bolaoe ke tstsisi. Mme mantsibooa re a olle
 gape mo sefalanang. Ka mosho gape re a ntshe re a tshela molora
 gape gore a tle a nne sebaka gape. Mabele a olloa ke basadi
 mo di falaneng. Le molora o tsheloa ke bona mo mabeleng.
 Banna ba ba thusa ge ele gore mabele a tsheloa mo di kgetseng.
 Ke gon banna ba thusang go di olla le go di pega mo di talasing
 Ge go sa nna jalo tiro ke ea basadi fela. Ge ba tla re sefalana
 se tletse ke gore ba ba nne ba se sotlhele ka metshe ke gona se ea
 beng se tletse.

Sefalana se bopeloa ka mmu sa ratile go bupioa jaaka
 nkgoana. Se bopeloa ke basadi. Le gona gona le ba ba itseng
 Ga se o mongoele o moggoe ea ka se bopelangg

11

Le tsonadifalana di mefuta futa, tse dingoe o ka re
 dintloana, dibopetsoe fela jaaka dintloana tsa setsoana. Di
 roleloa ka bjang, jaaka di ntlu. Le tsona di bopela ke
 basadi. Feeela tsona ba di bitsa boramomo¹

Tsona di bopeloa mo dino ga matlapa gore metse le motlhoa
 di seke tsa tsoenya le mo tsonamabele a ntse a olloa ke basadi
 Eseng banna, ke tiro ea sesadi. Difalana tse di beioa mo
 mathuding a ntlu. Boramomo bona ba bopeloa ka koa digotlong
 koa morago ga matlu. Gore dikgomo di tle di seke tsa tsoenya.

Selo se ramomo a sa se tshabeng ke pula ka gore oa be a ruletsoe ka bjang. Fela sefala sona ga se ruleloe ke ka mo se tsoanetseng gore se beioe mo mathuding a ntlu. Gore pula e tle e seke ea senye. Le gona ge ramomo a sa bopelloa mo go dimo ga matlapa meetse ge a ella a ka mosenya koa tlase. Le gona mabele a ka kolobela, ke gore a ka boeloa a tloge a bola.

12 Molora le mabele.

Ge basadi ba simolla go ollosa mabele ba tsaea mmutele oa dipodi ba tshube ka mollo gore ge ba fetsa go ollosa mabele mmutele o, o bo o fyele. Ba o tsaea ba o fefere ba latlhe dithokolo tse di di kgaragana, ba tsee lerole la teng fela ke lona le bale tlhakanyang le mabele koa ntle le mmutele ga ke itse se ba ka se sebe ^{disang} ~~disang~~. Mo mahleng gore a tle a nne sebaka. Ke ona ba o ika ntseng. Gore o ka tsoara mabele gore a ne sebaka a ise a tsenoa ke tshope. Mabele ge a sena molora ga a nne sebaka a ise a tsenoa ke tshope. Ge batho ba na le mabele a le teng le gore a le mantsi. Ba leka ka matla gore ba tshole molora gore a tle a seke a ba senyegela ka pele. Fela ge motho a sena mabele a mantsi ga ba ke ba itsoenya ka molora. Ke gore mabele a tla fela ka pele a ise a tsenoa ke tshope. Ke gore ge o na le mabele fela a tsenoa ke tshope batho/ba atise go a reka. Le ona ga a monate mo go jeoeng. Bogobe ba teng bo a nka. Jalo eanong batho ba ga ba rate olo tse dibjana.

13 Mabele le tshope.

Mabele ge a ka kutuloa a ise a ome thata ge a sena go phothoa ga ne sebaka a tsenoa ke tshope ka pele. Le ge bile a tshetsoe molora. Go nna ga se ga ona. Ke gore ge a kotutsoe a sale sodi (sa oma thata) Ge a seno go phothoa a tseanetse gore a negoe fa lapeng mo letsatsi ka malatsi nyana gore a be a nne a mathata. Ke gona a ka tseloang moloro a be a olloa. Fo ke gona a ka nnang sebakanyana se se telle a ise a tsenoa ke tshope. Sebaka se se ka nang ka ngoaga tse pedi tse tharo a ise a tseanye.

Mabele ge a sentsenoa ke tshope ga a tlhe a ba tlega. Tshope ea fetlha e a phunyedi phatlhana, e ea je dipelo tse tsa ona, ge e setse e a fetlhile ga a na tiro o ka seke oa bjala o ka seke oa e tsa momela, ke gore le ge o oa a inela a ka se ke a mela. A ka gailoa fela go etsa ga a monate, ge a setloa.

Boupe ba ona bo nna boleta tata gore o fihlele bo kare bo gaitsoe ka le loala. Ke ka mo e leng gore batho ba leka ka matla a o tlhe gore tshope e seke ea tsena mo mabeleng a bona. Le gona ke tshope ga a na theko. Le batho ga ba rate jalo motho oa be a latlhegetsoe ke mabele.

Morago ga sebakanyana sa kgoedi tse thataro morago ga ngoaga ge mabele a ntse a olletsoe. O tsoanetse gore a tlole ge a na le tshope ge eseo. O tlo gele, a seke a tseonye. Gape morago ga ngoaga o mongoe o sena go feta, o tsoanetse gape gore a tlhole tshope. Ge a belaela gore a ntse sebaka, le ge a ise a tsenoe ke tshope o tsoanetse gore a ntse a nege mo letsatsing. Gore a tsenoe ke letsatsi ke gona e tla reng ge a olla a be a itumetse a itse gore a tla tsaea sebaka gape a ise a tlhole. k Ke molato o mo tona gore mabele a tsenoe ke tshope. Ke gore mong oa ona o tla tlhakana tlhogo. Bogobe ba teng bo a otisa. Batho ba teng ba bopama. Ka gor ba ja bogobe ba mabele a jeloeng ke tshope. Batho ba re bogobe ba teng bo tsoana le bogobe bam mopo, ba bo gaitsoeng ka tshilo ya sekgooa. Bo boleta thata! Gape ba re ga bo kgoroe, motho ge a sena go ja, o fitlhela fela a ntse a bolailwe ke tlala. Go na ge ele gore a tsoare tiro o tshabeloa ke tlala taha. Mo e leng gore o ja thata ruri.

Masimo.

Mo metlheng ea Morena Moetlo motho o na ana le tshimo e lengoe. Le gona masimo a nne a se kgakala le fa gae. A nne le ga ufi, ufi le le gae. Ka jeno masimo a mantso ibile a kgakala a tlogilae fa a nneng a tse a le teng. A o ea nong ke megola e go fulang dikgomo. Litshomo tsa motho ka jeno di tharo di nne. Ke gore naga e ea keditsoe, ka go rekela mafatshe a ga ufi. Ke gore ge go ka rekioa naga e ngoe, batho ba batlhe ba ba rekileng ba fioa masimo mo lona. Ba ba sa rekang ga ba fioe sepe. Fela bafaladi bona ba fioa ga ba timioe. Ke gore me ba seeo go go rekoa. Ke ka mo ba tsoanetseng gore ba fioe masimo.

Peo ea Masimo.

Masimo a fioa ke banna ba di kgosana le banna ba di kgoro Dikgosana di baea banna ba dikgoro golo, banna ba di kgoro eanong ba bee batho ba bona masimo. Masimo a fioa banna ba ba nyetseng. Makau le makgarebe ba ba iseng ba nyale gongoe go

nyaloa ga ba fioe masimo. Masimo a fioa ba mmabona le basadi
ba ba soetsaeng ke bannake bona ba ba ba fioang masimo.

15

Fela ge motho a soa masimo ke ea bana. Ba o ke bona baka nnang
le masimo le ge ba ise ba nyale. Gongoe go djalwa. Koa ntle
go fo ga ba bone masimo

Go lena.

Mo metlheng ea pele go ne go lema basadi le banna basadi ba ne
ba lema ka di atla mme ba etla ~~na~~ tiro e kgolo fa gongoe mosadi
ona bjala tshimo ka di atla a be a e fetse a ntse a le nosi.
Fela ka jeno basadi/^{ga}ba tise go bjala ka diatla, legona ba lebeletse
banna gore ke bona bapane dipholo ba eo le a. A t e pele basadi
ba ne ba bjala ka diatla. Go bjala ka di atla re ea re basadi
ba kgotha gongoe ba bjala tlhakoana.

Banna bona ba lema ka dipholo ge motho a sena dipholo o
isa diatla mo ba bangoe. Gore ba tle ba molemele. Go isa diatla
mo ba bangoe re ea re motho o tsoara teu, monna ge a lema o lena
le masimo a bokgaitsemi ba ba soetsaeng ke banna. Le ba banna
ba bona ba senang dikgomo tsa go lema. Toaelo ea rona ga se gore
o ka batla motho gore a go lemise gore o tle o mo duele. Ge ese
go molemela. Fela batho ba ba ntsi ba ba senang dikgomo
tsa go lema ba thusoa ke ba bangoe ka go ba lemela. Ba bangoe
ba ntsha tshelete ba ba sarat ng go isa diatla ba ba senang
tshelete ba isa diatla gore ba tle ba bone go lemelo, ke beng
ba dipholo.

Moga rona ga gona masimo a nosedioa ka metsi ke masimo
a nosedioa ke pula fela. Koa ntle go fo ga gona tsela engoe e
reka tsoang ka eona. Ge ese go lebelo pula fela.

Maina a dikgoedi.

Ferikgong	=	January.
K Tlhakole	=	February.
Mopitloe	=	March
Morenang	=	April
Motsheganong	=	May
Seetabosigo	=	June
Phukoe	=	July
Phatoe	=	August
Loetse	=	September.

Diphalana = October K32/13
 Ngoanaitsele = November.
 Sedimonthale. December.

1. Ferikong ke kgoedi le batho ba nneng ba loma ka eona marotse.
- 18 2. Tlhakole ke gore kg kgoedi e tlala e tlo gelang batho ka eona, ba be ba a ja marotse ba re tlala e ba tlogetse.
3. Mopitloe ke gore ngoaga o pitlagane ea mafelong ke gore ngoaga oa setsoana o fela kakgoedi ea Motsheganong. (May) kgoedi ya bofelo ea ngoaga.
4. Morenang ke kgoedi e batho ba fulang di noa ka eana ba e bitsa morenang oa naoa.
5. Matsheganong ke gore mabele a budule a tshoga dinonyane di palloa ke go a ja. Ke gore di nonyane di ja mabele a santse ale atala. Ge a budule a di palla.
6. Seetebosigo ke gore ngoaga oa simolloga go tsoanetsoe gore go bakangoe naga. Batho ba tsamae matshegare e seng bosego.
7. Phukoe ke gore di tlhare le bjang le ditlhatshana tse dingoe di sule, di mo di phuphung. Ga gona sepe se se kgathisang.
8. Phatoe ke gore ditlhare le bjang le di tlhatshana le lefatshe tota le ea phampanyega gore go tle go simolloge tse di mphya. Medi ea dilo isimolla go sisa. Ke ka mo e phantshang lefatshe.
9. Loetse ke kgoedi e batho ba simollang go laala. Le dikgomo di ea b loala le batho fela jalo.
- 10 Diphalana ke kgoedi e go simollogang di phalana ka eona. Diphalana ke dilo tse ekareng ge o lebelo mo mefapheng ea di
 19 thaba oa bona go phatsina dilo o kare di ea bina, bina. Ka seesimane bare ke Mirage) o ka re ke metsi fela ge o atunela di a katoga.
11. Ngoanaitsele, ke gore ke kgoedi e bana ba jang meretloa le megoane, mebopjane, merobe ke ka mo bareng ngoanaitsele o je.
12. Sedimonthole. Ke gore Modimo o tshimolla tlala, ke gore le tllhabula le ea tunetse, ke ka mo ba reng sedimonthole tlala e ntlogela.

Kobedi Ranaoa.

Peo (seed.)

Peo e kgethoa ge batho ba ntse ba kotula. Diako tse di tlhaolang

tša peo ba di beela gosele ongoe ntlhaele ngoe. Gore di seke tša be tša tlhakana le tše dingoe. Le go photheeng ga tšona, di photheloa go sele. Peo e beioa mo medutoaneng. E tsheloa molora gore e seke ea ba ea senyega, le eseng ka gope. Mosadi o tla e solofela thata gore ge nako ea go lema etla a be a ntse a e bakantse ge nako ea golema ea tumela basadi ba tlhatsoa molora, ba be ba di tlhakanaya le di tlare (methuso)

Agriculture.

Mabele

Mopo Dinaga.

Lebelebele	Mopo o mosoeu	
Manjakane	Mopo o mohibidu	Ditloo
Segaolane	Botomane	Ditlhodi
Ranokopo	Kibikibi	Mararatshane
Lethekane	Mediboratho	Jeremane

2.(a) Lebelebele re tlhologile le lona re ntse re le tshotse re phela ka lona. Le itse tlala ruri ge o bona le le le tona tlala e tla go tshaba. O tla pheleloa ke bana.

(b) Manjakane le ona re ne re ntse re o tshotse re tloga le ona ge re tloga koa mokoena. Fela a tshabeloa ke letsatsi. Ke gore ge le tsatsi le le le legolo ga o ka ke oa kotula.

(c) Segaolane le lethejane ke mabele a bohoeng mo batho ba baroa morago ga di ntoa tša maburu le maesimane (1914) Ke gona batho ba simollang go a bjala. Ata mo bathong. Ke mabele a makhutsoane a butsoa ka pele ga tše sebaka se setele.

(d) Ronokopo ke mabele a bonoeng mabane mo maburung le ona a tlhaga koa boroa (1930) ke mabele a satseeng sebaka se setelele (kgoedi tše tharo)

Mopo.

Mopo o tlhagile le makgooa mopo oa pele o re o boneng ke mopo o mosoeu. Ke ona o re boneng. Ra simolla go bjala. Ra o rata thata go phadisa mabele mo le tlhabuleng. Ke gore mabele re a ja selemo ge mopo o tlhokofala. Morago ga di ntoa tša maburu le maesimane, ke ge re bona mopo ea mehuta futa, e neng re sa e itse pele. Fela ka jeno re a e itse re ea e rata, rea e bjala. Re phela ka eona ke ea nonaka jeno, re lebeletse re lebetse gore e tlhaga ko kae, re e bitsa ea rona, athe ga se eona.

Re tlhologile le ditloo le ditlhogi, ke tsona dinaoa tse reneng re ntse re di bjala, le ge re ise re bone tse dingoe tse di tlileng morago ga di ntoa tsa maburu le maisimane. Morago ga di ntoa re bone dinaoa tse ba di bitsang Jeremane le moraratshane. Ke dinaoa tse di mo nate thata ruri Fela mopo le di naoa ke dijo t a sesadi ga di ka ke tsa pela ka banna, ka gore rona banna re batla bjalwa. Jalo ka se ke oa paea dinaoa bjaloa gongoe mopo. Jalo ga di thuse sepe di re bolaisa tlala, rona banna.

Bjaloa.

22

Mabele a itseng bjaloa bo bo monate ke Manjakene. Ge mosadi a itse go apaea bjaloa a paea ba manjakane o tla bo utloa gore bo tsamaea jang ruri. Monna oa teng o tsamaea ka mangole. A fyela a sa ipone a sa ikutloe.

Bjaloa ge bo tla paea go tsheloa mabele mo metsing, ke gore ba inela mabele, ge ba sena go a inela, ba ntsha mo metseng ba lokele mo di nkgoaneng tse di nye, ba bipe. Ge a sena go mela, ba a ntsha, ba a anege, ge a sena go ona ba a gaila ka ~~lelele~~ loala. Ba gaila le mabele a saineloang ona bare ke phate. Ke gore ke ona b. bidimang ka ona. Janong momela ona ba timola kaona. Ka mosho ba paea serobo. Ge ba futsoela, ba omela ka momela gape gore o tle o bidise bjaloa ka mosho ke gona bathotlang ba tlhotla ka methotlo. Ge bo sena go tlhotloa, bo a thubja ke gore bo akgaogangoa ka di nkgoana, batho ba lapa o mongoe le o m ngoe o fioa nkgoana ea goe. Go fioa fela ba ba noang ba ba sanoeng ga ba fioe sepe. Batho ba motse ba tla ne ba tlo kopa. Mme re tla ne re ba siela b ka di phafana gore bo tle bofele.

23

Go poraka le mmu oa mabele.

Go poraka go simolloa ka kgoedi ea morenang, ke eona e batho basimollang go poraka. Ba poraka go fitlhela kgoedi ea phatoe. Janong ba khutle. Ba letele pula. Ke gore ka kgoedi eo go tshabioa sefako gore se ka tla sele se golo le gona le nako e dilo tse di etsng mmu, matlhaku, goporaka di thibelloa ka thata gore batho ba di etse ka nako ea tsona. Eseng fa ba ratang teng.

Fela mmu o nang le mabele ga o itseoe ke ope. Fela batho ba bona ge ba lema golo mmme ba bona mabele a le mantshi ke gona ba itseng gore fa gona le mabele. Fa gongoe ge mmu o na le matlapana o na le mabele fela ga se o mo ngoe le o mongoe eo o nang le matlapana mme o fitlhele o na le mabele. Le Ge tshimo e sena mabele ga re ere sepe. Re nne re e lema fela.

Tshimo ge e porakiloeng ka kgoedi ea morenang ka kgoedi ea Diphahana re ea e soaila ke gore re ea e bjala, ga re e lese sebaka se se telele, e be ele gona re ka e bjala, re bjala fela ge sebaka sa go bjala se atunela ka ona ngoaga o e porakiloeng ka ona.

K32/13

24*

